

SUMMARY

V. A. Ignatyev. Nonclassical Metaphysics.

Has determined that the sources of criticism and classical Western metaphysics took place simultaneously with the birth of elements of non-classical metaphysics. We have considered the system-structural core of non-classical metaphysics, which causes the development of modern philosophy.

Key words: classical metaphysics, nonclassical metaphysics, ethical and aesthetic ontology, personalism.

УДК: 165.12:504

І. В. Книш

Сумський національний аграрний університет

ЕКОФІЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ ТА ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті розглядається вплив «екофільних» національних і загальнолюдських цінностей української нації на формування екологічної свідомості українського народу через систему екологічної освіти, екологічного виховання, української екології культури та екологічного мислення, досліджується формування постнекласичного типу раціональності, у якому синтезувалися позиції раціо з кордоцентризмом.

Ключові слова: кордоцентризм, екофільність, цінність життя, екологічна свідомість, екологічна освіта, екологічне виховання, екологія культури.

На сучасному етапі розвитку України як держави відбулось відродження українців як нації, котра має глибокі і непохитні корені, народу, котрий має свою культуру, свою мову, історію, спільні інтереси та цінності. Екологічна постнекласична наука, включаючи елемент людиновимірності, має розкривати положення про те, що людина – це не абстрагований суб'єкт, вона має свої традиції, історію, психологію, національні особливості. Тому важливим є аналіз проблеми екологізації освіти, яка об'єктивується в українському просторі, використовуючи національні особливості українського народу, та впливає на становлення сучасної української свідомості. Врахування особливостей української ментальності зробить екологічну освіту більш дієвою. Тому в статті ми розглянемо вплив «екофільних» національних і загальнолюдських цінностей української нації на формування екологічної свідомості українського народу через систему екологічної освіти, екологічного виховання, української екології культури та екологічного мислення.

Національна багатоманітність, як зазначає О. Корнієнко, – це той подарунок історичної долі людству, з яким йому поталанить врятуватися від сумних, набридлих і умертвляючих одноманітності й монотонності, до яких

його збочує посередній й марнотливий глузд і які його постійно спонукає долати його ж власний всепроникливий і могутній розум, що прагне гармонії і звернений до вічності [9, 137]. І якщо соціально-історична природа національного відкривається нам як реалізована здатність соціальної матерії наповнювати різні елементи будь-якої своєї сутності, що нерівномірно розвивається в часі й у просторі, різним змістом, а зміст, у свою чергу, – втілювати в багатоманітність форм, тоді з національного буде зняте марево містичності. Тоді такі феномени, як «душа народу», «національний характер», «національна самосвідомість» і т. ін., постануть перед нами в їх усеохопності як гармонійне багатоголосне виконання однієї й тієї самої мелодії соціального життя. «Кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живим. Тому кожна нація якраз у своєму своєрідному оригінальному, у своїй «однобічності» і обмеженості і має вічне, загальне значення» [5, 10].

Формуючи національну визначеність особистості, культура виявляє по відношенню до неї соціально-етнічну функцію. Остання не є щось самодостатнє. Етнічна функція, яка виражає етнодиференціювальні якості національної культури, органічно поєднана з основними функціями культури – нормативною, сигніфікативною, комунікативною. Саме через ці функції культура забезпечує соціальне і національне наслідування, втягуючи індивідів в орбіту національних традицій, формування в них національних відносин.

М. Бердяєв національні відносини називав індивідуальним буттям, без якого людство не може існувати, воно є проблемою історичною, а не соціальною. Він вказував, що «можна й варто сподіватися на зникнення класів та примусових держав у досконалому людстві, але не можна сподіватися на зникнення національностей. Нація – це динамічна субстанція, а не скороминуща функція, і корінням своїм вона врістає у таємничу глибочінь життя» [2, 155].

Так склалося, що територія України становить чверть світових чорноземів. Цей значний фактор обумовив специфіку української ментальності, історії, культури, етосу. Але, на думку М. Бердяєва, «культура...не є виключно історичним явищем,...не лише тільки продукт попереднього творення, який нам залишилося споживати. Це – динамічний та неперервний процес, нескінченне творення нового, що спирається на історичні традиції, набутий етносом досвід та наявний континуум природних умов» [8, 117].

Спираючись на величезний історико-етнографічний матеріал Й. Г. Гердер показав, що нація, національна культура топологічно пов'язані з природно-географічним середовищем [4]. Звідси бере початок специфічний і неповторний «дух народу», сукупність звичок і манер, спосіб панування і поведінки, властиве кожному етносу протистояння «ми» та «вони».

Символом культури українців, їхнім способом життя безперечно, є землеробство. Вся життєдіяльність українця (праця, звичаї, відпочинок та ментальність) була нерозривно пов'язана з природними циклами та сільськогосподарським календарем. Саме звідси відбулося становлення

типових позитивних рис українського характеру: тонке відчуття гармонії природи, працелюбство, терплячість, м'який гумор, ліричність, відчуття господаря та певне усвідомлення самоцінності власної особистості, розвинуте почуття справедливості, безупинний пошук правди.

М. Грушевський у своїй праці «Історія України – Руси» [6] зазначав, що значне місце у формуванні української культури належить природному середовищу. Серед сучасників М. Грушевського панувала думка, що через рельєф, ґрунти, гідросферу і клімат здійснюється вплив на флору, а через неї – і на фауну; і через усі елементи ландшафту – на побут, культуру, сільськогосподарську, економічну та духовну діяльність людини. Отже, національна культура народу залежить від природного середовища, ландшафту, в якому живе нація.

В новітній час, та під час панування тоталітарних режимів, набула широкого розвитку позиція перетворення та завоювання природи. Але, як ми бачимо, українці – це взагалі землеробська нація, якій притаманне обережне ставлення до матінки-землі, зачарування природою, тісний внутрішній духовний зв'язок українця-землеробця з природою.

М. Костомаров у 1861 р. опублікував статтю «Две русские народности» [10], де зробив спробу порівняльного аналізу української та російської ментальності. На його думку, ця відмінність остаточно формується в XII ст., та полягає в тому, що:

- 1) серед росіян панує загальність (Бог і цар) над особистістю та окремою людиною, українець цінує окрему людину, ніж загаль;
- 2) росіяни нетерпимі до чужих вір, народів, звичаїв та мов, українці звикли з незапам'ятних часів не цуратися інших людей та їх звичаїв;
- 3) росіяни – народ «матеріальний», українці прагнуть «одухотворити весь світ»;
- 4) росіянин мало любить природу, українець любить природу, тому й українська поезія невідривна від природи, вона оживлює її, робить учасницею радості й горя людської душі;
- 5) в суспільному житті в росіян ціле панує над одиницею, загальне над окремою людиною, яка пригнічена, цілком придавлена, українці цінують особисту свободу;
- 6) в росіян панує насильство (монархія), в українців – добровільна спілка, «федерація».

При всій дискусивності точки зору М. Костомарова, бажано відмітити, що автор, таким чином, підкреслює визначну роль природи до української ментальності, вплив на неї розвитку природи, що є характерною рисою української нації.

Отже, **екофільність українського етносу**, як головна і невід'ємна риса його культури, орієнтує українця на дотримання законів природи, інтуїтивне проникнення в її сутність, спрямованість на внутрішній емоційно-почуттєвий світ людини, де панує не логіка рацію, а поклик палкого українського серця (кордоцентризм).

Ідеї кордоцентризму розвинули такі українські письменники та філософи, як Г. С. Сковорода, який розглядав людину не як «мислену» істоту (гносеологічний суб'єкт), а як специфічний рід духовно-*сердечного* буття, екзистенцію. П. Куліш вважав, що «глибиною» «внутрішньої» людини, уособленням її таємного єства виступає *серце*, яке нерозривно пов'язане з рідним краєм, батьківщиною, Україною. П. Юркевич, автор своєрідної філософської концепції – «філософії серця», вважав, що розум виявляє загальне в діяльності людей, серце ж – основа неповторності та унікальності людської особистості, тільки в серці творяться ті явища й події історії, які принципово неможливо вивести із загальних законів. Д. Чижевський так коментує цей момент: «Серце породжує лише ті явища душевного життя, які не можуть бути з'ясовані загальними закономірностями психіки. В ту сферу, що в ній панує загальна закономірність і правильність, серце *не втручається*. Воно лиш розкриває себе в цій сфері, і то не разом, а помалу та раз від разу. В глибині серця завше залишається джерело нового життя, нових рухів та стремлінь, які не вміщуються в закінченні обмежені форми життя душі і роблять її придатною для вічності» [14, 151].

Кожен, хто живе в Україні, незалежно від національних, політичних, релігійних та інших вірувань, має навчитись любити і поважати український народ, серед якого він живе.

Вся система освіти в Україні потребує істотного реформування в усіх її аспектах, оскільки в постнекласичний період розвитку суспільства людині необхідно адаптуватись до життя в нових соціально-економічних умовах. Екологічна освіта та екологічне виховання повинні допомогти людині виробити цілісне уявлення про навколишнє середовище, про самих себе і допомогти знайти своє місце у світі, навчитися самоконтролю, самовихованню, самовдосконаленню, а не просто оволодіти знаннями та вміннями.

Учню важливо зрозуміти і осмислити кордологічні риси, котрі притаманні українському народу, його історію, пов'язати ці знання з набутим досвідом, виробити до всього цього власне ставлення. А це потребує умінь обґрунтувати свої дії, вчинки, брати відповідальність за наслідки кожного із зроблених кроків, дій. Головним завданням учителів, вихователів та батьків при цьому має стати створення необхідних передумов для саморозвитку особистості, з урахуванням кордологічних засад українського народу, навчити дитину правильно орієнтуватись у багатовимірному життєвому просторі, в духовних цінностях. Важливо навчити людину, як зазначають Н. Варишнюк та Н. Мацько [12, 560–561], визначати найголовніше в житті, знаходити власну життєву мету, визначити шляхи, які до неї ведуть, уміти планувати і організовувати свою діяльність, передбачати її можливі наслідки, бути готовим нести відповідальність перед власним сумлінням, перед народом України за кожен крок своєї діяльності.

Виробленню рис характеру, гідних українця, які дадуть змогу дитині стати справжньою особистістю, за будь-яких обставин, зберігати людську гідність,

мають сприяти спільні зусилля екологічної освіти та екологічного виховання, а також родини та українського суспільства.

Важливим на сучасному етапі розвитку освіти є якомога раніше допомогти дитині замислитись над проблемами, які рано чи пізно виникають та турбують кожну людину, щоб відповісти для чого вона живе, що має встигнути та досягти в житті.

При вивченні природничих та гуманітарних дисциплін треба допомогти дитині осмислити навколишнє середовище і себе у ньому, дати змогу кожному орієнтуватись у системі загальнолюдських цінностей, навчитись планувати своє довкілля, досягти поставленої мети, вносити свідомо певні зміни і корекцію у свою діяльність, готувати себе до самостійного активного життя, проявляючи ініціативу.

Своєчасне формування у дітей національної свідомості, осмисленого розуміння історичного минулого українського народу, скарбів культури, мови, кордоцентричних традицій народу допомагає дітям збагатити своє життя, духовність, збудити потребу віднайти своє коріння, збагнути таємниці національного духу та ідеалів українського народу, його самотності і неповторності, відчути себе причетним до духовної скарбниці свого народу, невмирущих джерел національної мовної культури.

Виховним ідеалом, взірцем досконалості якомога раніше мають стати для дітей оспівані в піснях, билинах, легендах, українського народу мужні і сміливі, хоробрі і відважні, кмітливі і винахідливі, вірні народу та Батьківщині козаки-лицарі. Образ матері-берегині, сестри, вірної дружини-порадниці, лагідної і ніжної, щирої, доброзичливої і закоханої у свій край, традиції, звичаї, обряди, рідну мову, пісню допоможе дівчаткам знайти власний ідеал, зрозуміти своє покликання і всю відповідальність, яка буде покладена на неї в майбутньому.

Світовий досвід свідчить, що лише людина, яка любить свою країну, здатна відстоювати її інтереси, захищати, боронити від зазіхань чужинців, працювати на благо своєї Батьківщини, може любити і дбати про інші народи та країни, про планету Земля, її екологію, про мир, спокій, злагоду народів, що населяють її.

Важливо, щоб серце дитини відчуло свою причетність до народу, що має одну з найдревніших у світі мову, культуру. А це все можливо досягти впровадженням ідей кордоцентризму в національне виховання, яке є складовою частиною екологічної освіти та екологічного виховання.

Тому національне виховання – це родинознавче, вітчизнознавче, українознавче виховання. Воно ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як природовідповідність, народність, культуровідповідність, етнізація, гуманізм, демократизм, зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю рідного народу, поєднання педагогічного керівництва із самодіяльністю учнів, гармонізація особистих і громадських, індивідуальних і загальнонаціональних загальнодержавних потреб та інтересів особистості. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти Україна визнала освіту однією з пріоритетних галузей, тобто держава взяла на себе обов'язок

забезпечити її прискорений, випереджальний, інноваційний розвиток. Ці заходи включають істотне зміцнення навчально-матеріальної бази, здійснення комп'ютеризації навчальних закладів, впровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій, органічне поєднання освіти і науки, інтеграцію їх до європейського та світового науково-освітнього простору. Національна доктрина розвитку освіти передбачає основний шлях модернізації української освіти на найближчі 25 років і головною метою державної політики в освіті проголошує створення необхідних умов для розвитку життя.

Стосовно актуальності та важливості використання ідеї, традиції в подоланні кризи національної самоідентифікації вказують положення низки державних документів про освіту. Зокрема в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, при конкретизації головної мети розвитку освіти, визначається одне із важливих її завдань – збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до державних святинь.

У статтях 56 та 59 Закону України «Про освіту» перед педагогами і батьками висувається вимога виховувати в дітей та молоді шанобливе ставлення до народних традицій та звичаїв, повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського народу, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання.

Таким чином, проблема екологізації освіти могла б враховувати такі чинники:

- пояснювала, як нам ставитися до природи: не як до об'єкту (речі), а як до суб'єкту (тобто як до рівноцінної собі, до такої, яка має свій моральний статус та права);

- «екофільні» властивості української нації;
- правову та матеріальну підтримку держави;
- створення різноманітних природоохоронних закладів та організацій;
- становлення природоцентричного (екоцентричного) типу мислення, екологічний кордологізм;
- становлення постнекласичного типу раціональності, де б синтезувалися позиції рацію з кордологізмом.

Отже, одним із елементів оновлення парадигми освіти та виховання в Україні є екологізація суспільства, яка має відбуватися через відродження системи традицій українського народу. Одним з головних компонентів цього процесу має стати впровадження та розвиток ідей кордологізму.

Все це стало основою для проявлення національних особливостей такого явища, як **екологічна культура та екологія культури**.

Екологічна культура – суть окремішня галузь людської духовності, пізнання та практики, яка визначає характер та способи відносин людини з біосферою. Набуття екологічної культури є неодмінною потребою забезпечення виживання та поступу людства [11, 21].

Екологія культури – міжнауковий термін, яким іноді позначають збереження пам'яток культури у природному середовищі [3, 84].

Отже, якщо екологія культури – це спосіб існування самої культури в природному середовищі, а екологічна культура – галузь людської духовності, це спосіб самовизначення культури в природі. Таким чином, ми бачимо, що ці два терміни мають певний взаємозв'язок, але вони не тотожні один одному.

Таке розуміння культури стимулювало пошук нових ідеалів людського ставлення до природи, що призвело до перегляду світоглядних концепцій. Так, сучасні складні реалії сьогодення вимагають переосмислення попередніх уявлень про екологічну свідомість. Так, папа Іоан Павло II в посланні від 8 грудня 1989 р., яке було присвячене відповідальності людства за екологічну кризу, зазначав: «Зіткнувшись із широко розповсюдженим руйнуванням довкілля, люди скрізь починають розуміти, що ми не можемо і далі визискувати багатства Землі, як раніше... Постає нова екологічна свідомість, якою не варто нехтувати, а слід заохочувати, щоб вона розгорнулася в конкретні програми та ініціативи» [1, 261].

Все це притаманне і для України. Стало зрозумілим, що раціональне, екологічно обґрунтоване використання природних ресурсів можливе тільки за умов **масової екологічної грамотності**, яке виражається у пропагуванні екологічних імперативів, цінностей життя, екологічної культури, екологічної освіти тощо. Лише за умов масового усвідомлення ролі екологічної свідомості людина може реалізувати свої можливості в демократичній державі, зможе ефективно боротися з причинами, а не наслідками екологічних проблем. Ця свідомість в змозі сформувавши активну громадську позицію кожного громадянина. Людина не може бути байдужою до оточення (природного та соціального), в якому вона існує.

У зв'язку з цим постає потреба, що полягає у переосмисленні стратегії людства в планетарному масштабі. Радикальні зміни, які відбуваються в Україні і в світі вимагають корекції традиційної для українського народу системи цінностей. На передній план виходять **цінності життя**, радикальний пошук шляхів та засобів виживання людства в умовах прогресуючого погіршення екологічної та соціальної ситуації. Відбувається перегляд традиційного відношення як до природи так і до людини, пошук нових духовних засад подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності й нового розуміння подальших перспектив розвитку людства, здорового способу життя школярів та студентської молоді засобами освіти.

Одним з головних засобів формування **екологічної свідомості**, на думку М. М. Кисельова [7] та В. І. Панова [13], має стати **система екологічної освіти, екологічного виховання, української екологічної культури та екологічного мислення**, які враховують кордоцентристський логічний характер української нації.

На нашу думку, це повинна бути багатоступенева освіта, яка б змогла враховувати такі чинники:

- 1) пояснювала, як нам відноситися до природи: не як до об'єкту (речі), а як до суб'єкту (тобто як до рівноцінного собі, яка має свій моральний статус та права);
- 2) «екофільні» властивості української нації;
- 3) правову та матеріальну підтримку держави;
- 4) створення різноманітних природоохоронних закладів та організацій;
- 5) формування природоцентричного (екоцентричного) типу мислення, екологічний кордоцентризм;
- 6) формування постнекласичного типу раціональності, де б синтезувалися позиції раціо з кордоцентризмом.

Отже, ми бачимо, що для української нації наявні специфічні риси екологічної свідомості – кордоцентризм. Західній світоглядній парадигмі притаманні, в більшій мірі, риси раціональності. Тому, в постнекласичному періоді розвитку науки повинен відбутися синтез кордоцентризму з раціональністю. Настала потреба розширити сфери екологічної освіти, при якій буде задіяна емоціональна сфера не тільки на дошкільному, шкільному рівні, а й на рівні вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гор Альберт. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух / Альберт Гор. – К. : Інтелсфера, 2001. – 404 с.
2. Бердяев М. Національність і людство / М. Бердяев. // Сучасність. – Київ, 1993. – № 1. – С. 154 –157.
3. Борейко В. Е. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. Серия: Природоохранная пропаганда. Вып. 22 / В. Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003. – 96 с.
4. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
5. Горський В. Україна в історико-філософському вимірі / В. Горський. // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2. – С. 10–31.
6. Грушевський М. Історія України – Руси. В 11 т. Т. 6. Житє економічне, культурне, національне. XIV – XVII віків / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – 680 с.
7. Кисельов М. М., Деркач В. Л., Толстоухов А. В. та ін. Концептуальні виміри екологічної свідомості: Монографія / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач, А. В. Толстоухов та ін. – К. : Вид. : Парапан, 2003. – 312 с.
8. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – Київ: Тандем, 2000. – 320 с.
9. Корнієнко О. М. Формування національної визначеності // Формування духовного світу студента / О. М. Корнієнко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 122–168.
10. Костомаров М. Две русские народности / М. Костомаров. – К., 1991. – 48 с.

11.Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.

12.Мацько Н. Роль шкільних підручників у формуванні творчої особистості учнів / Н. Мацько, Н. Варишнюк. // Наукові і освітянські методології та практики. – К. : ЯГО НАН України, 2003. – С. 555–564.

13.Панов В. И. О предмете психологии экологического сознания / В. И. Панов / Прикладная психология. 2000. – № 6. – С. 1–15.

14.Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Либідь, 1992. – 350 с.

РЕЗЮМЕ

И. В. Кныш. Экофильность украинского этноса и проблема формирования экологического сознания.

В статье рассматривается влияние “экофильных” национальных и общечеловеческих ценностей украинской нации на формирование экологического сознания украинского народа через систему экологического образования, экологического воспитания, украинской экологии культуры и экологического мышления, исследуется формирование постнекласического типа рациональности, в котором синтезировались позиции рации с кордоцентризмом.

Ключевые слова: кордоцентризм, экофильность, ценность жизни, экологическое сознание, экологическое образование, экологическое воспитание, экология культуры.

SUMMARY

I. V. Knysh. Eco-friendliness of the Ukrainian Ethnicity and the Problem of Ecological Consciousness Formation.

The influence of “eco-friendly” national and universal values of the Ukrainian nation on the formation of ecological consciousness of the Ukrainian people through the system of ecological education, ecological upbringing, Ukrainian ecology of culture and ecological thinking is under consideration in this article. The formation of post-non-classical type of rationality with synthesized positions of racio and cardiocentrism is investigated.

Keywords: cardiocentrism, eco-friendliness, value of life, ecological consionsness, ecological education, ecological upbringing, ecology of culture.